

Nieuwe gegevens over de tuinplattegronden van Gijsbert van Laar: Nieuw Brittenrust, Raadwijk en Rijnlust te Alphen aan de Rijn.

Martin van den Broeke.

Het *Magazijn van Tuin-Sieraaden*, het beroemde voorbeeldenboek voor tuinen en tuingebouwen uit de jaren 1802-1809, mag zich de laatste tijd in een warme belangstelling verheugen, evenals zijn samensteller Gijsbert van Laar. Als een van de belangrijkste resultaten van die aandacht is gebleken, dat het *Magazijn* twee plattegronden bevat van een buitenplaats bij Alphen aan de Rijn, genaamd Rijnoord. tevens kwam naar voren dat van Laar in genoemde plaats heeft gewoond¹⁸. Wanneer we deze gegevens combineren, namelijk dat hij woonde en werkte in Alphen, rijst de vraag of hij daar eventueel nog meer tuinen heeft aangelegd en of die in het boek zijn terug te vinden.

Voor de beantwoording van deze vraag is het raadzaam, eerst het *Magazijn* te raadplegen. Het werk bevat verschillende tuinplattegronden, die bij nadere beschouwing in twee groepen ingedeeld kunnen worden¹⁹. de eerste groep is die van de tuinen, die speciaal voor het boek zijn ontworpen. Zij hebben in de regel de volgende kenmerken: de perceelgrenzen zijn niet of slechts met een clichématige rechthoek aangegeven; uitzichten naar buiten het terrein ontbreken geheel; een huis is niet aangegeven (met één uitzondering: plaat LXXX); tenslotte is het geschreven commentaar erg vrijblijvend en aanbevelend van karakter. De tweede groep is die van in werkelijkheid aangelegde, of voor een situatie ontworpen, maar niet uitgevoerde tuinen. De *Idealtypus* van een dergelijke plattegrond voldoet aan deze omschrijving: de perceelgrenzen zijn duidelijk aangegeven, en daarbuiten is vaak iets van de omgeving getekend, zoals een dijk, een rivier of een weiland. Deze 'inkadering' kan ook door een zinsnede in de toelichting geschieden. Verder is er vaak sprake van een uitzicht naar buiten het terrein; een huis wordt aangegeven en de tekst bij de plaat is beschrijvend van aard.

Op basis van deze voorlopige typering zijn de plattegronden aan een onderzoek onderworpen. De exemplaren die in de tweede groep zijn ingedeeld, zijn vergeleken met de oudste kadastrale minuutplannen van de gemeenten Alphen

¹⁸Zie resp. Carla S. Oldenburger-Ebbers, 'De tuinplattegronden van Gijsbert van Laar', *Groen*, 1994, nr.4, blz. 35-39 en idem, 'Gijsbert van Laar, nieuwe biografische gegevens', *Cascade, Bulletin voor Tuinhistorie*, jrg. 3, 1994 nr. 1/2, blz. 24-26. Zie verder over van Laar: W. Meulenkamp, 'G. van Laar's Magazijn van Tuin-sieraaden als een voorbeeldboek voor Nederlandse tuingebouwen', *Bulletin KNOB*, jrg. 82, 1983, nr. 3/4, blz. 124-141 en U. Mehrrens, 'Lucas Pieters Roodbaard en Gijsbert van Laar, architecten van landschappen in miniatuur', *Antiek*, jrg. 21, 1987, blz. 435-440.

¹⁹ Als enig criterium wordt hier de vorm van publicatie in het boek gebruikt. De stijkenmerken van de tuinen zijn in deze buiten beschouwing gelaten.

aan de Rijn, Oudshoorn en Leiderdorp²⁰. Dit leidde inderdaad tot twee vondsten: de platen LV en LXIII in het *Magazijn* blijken (enigszins geïdealiseerde) weergaven te zijn van buitenplaatsen bij Alphen aan de Rijn. Het gaat hier om respectievelijk Nieuw Brittenrust (plaat LV) en Raadwijk (plaat LXIII).

Nieuw Brittenrust (voorheen Postrust).

Plaat LV toont 'Gedeelten van een Aanleg, met het Hoofdgebouw, liggende tusschen den heerenweg en een water, daar veel doorvaart is'²¹ Deze aanleg is herkenbaar op de kadastrale minuut van de gemeente Alphen aan de Rijn, sectie A, genaamd Raadwijk en blijkt die van de buitenplaats Brittenrust te zijn. Het noorden ligt links op Van Laars plaat. Hoe zag deze tuin er verder uit en kan hij eventueel gedateerd worden?

De werkelijke situatie verschilde enigszins van de afbeelding die van Laar geeft: het woonhuis en de bijgebouwen stonden niet zo fraai recht ten opzichte van elkaar als hij ons wil doen geloven. Verder was de slinger in het vijvertje wat uitbundiger en hadden de bijgebouwen een andere indeling. het linker bouwsel was veel kleiner en heette in de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel (OAT) een schuurtje, terwijl het rechtse de funkties vervulde die van Laar over beide verdeelde. Dit maakt evenwel niet zo veel uit: de plaat uit het *Magazijn* is onmiskenbaar een gedeelte van Brittenrust.

Voor een mogelijke datering moet eerst de geschiedenis van het buitentje nader worden bekeken. In het *Aardrijkskundig Woordenboek* van Van der Aa komt de naam Brittenrust wel voor, maar daarbij staat tevens de mededeling dat deze buitenplaats in 1803 is afgebroken, waarna de gronden ervan bij het naburige buitenverblijf Postrust gevoegd werden. Dit heette vanaf toen Nieuw Brittenrust²². In een artikel over Alphense buitenplaatsen staat het een en ander over dit hofje Postrust²³.

In 1798 deed de Dordtenaar Arnold van Poeliën zich dit zomerverblijf cadeau. Hij overleed daar in september 1803, waarna zijn dochter het erfde. Zij was gehuwd met de eveneens uit Dordrecht afkomstige mr. Adriaan Everwijn Onderwater.

Zij vervoelvoudigden de oppervlakte van hun Postrust toen het terrein van het pasgesloopte Brittenrust bij de tuin werd getrokken. Onder meer kregen zij de beschikking over de enorme overtuin van hun voormalige burens. De formele structuur van dit tuingedeelte, met het Grand-canal bleef intact en is nog op de kadastrale minuut aangegeven. Van het hele park werd alleen de strook langs de rivier verlandschappelijkt. De plaat uit het *Magazijn* laat het gedeelte zien dat het vroegere Postrust uitmaakte. Aan de rechterzijde is de toegang te zien tot het in 1803 toegevoegde gedeelte. Dat Van Laar deze weglappende paden

²⁰Aanwezig in het ARA,'s Gravenhage, afd. Kaarten.

²¹G. van Laar, *Magazijn van Tuin-sieraaden*, Amsterdam 1802, toelichting bij Plaat LV.

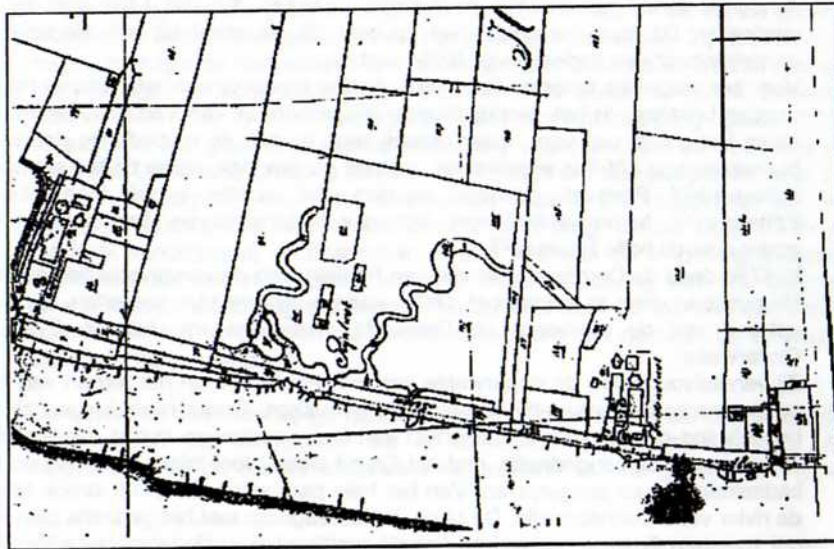
²²A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, deel 2, Gorinchem 1840, blz. 754.

²³Zie voor Postrust: W.M.C. Regt, 'Alphense buitenplaatsen', *Jaarboekje voor de geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken*, jrg. 1920, blz. 130-247, 172-180.

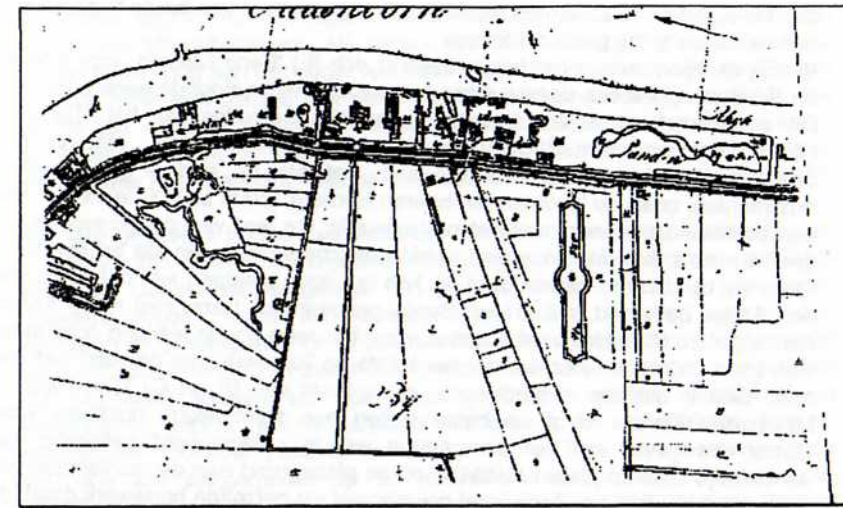
aangeeft, doet vermoeden dat de plattegrond is getekend na de uitbreiding, dus na 1803. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs het jaar van de aanleg zijn; genoemde paadjes sluiten echter zodanig aan bij de rest van de plattegrond, dat ze hoogstwaarschijnlijk tegelijkertijd daarmee tot stand zijn gekomen. De landschapstuin op Nieuw Brittenrust kan dan bestempeld worden al een tuin *aus einem Guss*, wat de datering brengt op 1803 of kort daarna.

Mogelijk heeft Van Laar deze tuin zelf aangelegd; vergelijking met Rijnoord (platen LXXXVII en LXXXVIII) geeft te denken, hoewel niet direct de vinger is te leggen op concrete overeenkomsten. De datering 1803 komt overeen met het eerste jaar dat Van Laar in Alphen woonde. Nog een argument pro is dat de echtgenote van de heer Everwijn Onderwater, Geertruida van Poeliën, een oomzegster was van Samuel Crena, gehuwd met haar naamgenote en tante; dit koppel bewoonde in die tijd Rijnoord, een creatie waarvan Van Laar zelf zegt dat het een eigen vinding van hem is. Familieverbanden brachten de mensen bij elkaar, mondelinge reclame deed de rest. Overigens is Rijnoord mogelijk tussen 1801 en 1807 aangelegd²⁴.

De buitenplaats Nieuw Brittenrust werd in of kort na 1855 gesloopt.

²⁴Vergelijk Regt, a.w., blz. 234,235.

Raadwijk

De tweede signalering betreft een buitenplaats vlakbij Nieuw Brittenrust. Noordelijk ervan lag het voor ons onbelangrijke Griepstijn, en daarnaast Raadwijk, een buiten dat zo opvallend werd gevonden dat de hele kadastrale serie er maar genoemd is. Plaat LXIII uit het *Magazijn* laat het zien. De toelichting erbij luidt: 'Gedeelte des platten Gronds van een Buitengoed, dat door den gemeenen Weg in tweeën gedeeld, en aan de eene zijde door den Rhijn bepaald wordt'. Dat deze plaat een werkelijk bestaande tuin zou vertonen, werd al vermoed maar nog niet eerder bevestigd²⁵. Wederom gaat het om een deel van een grotere aanleg, maar wel één die topografisch correcter is weergegeven. Het noorden ligt op de tekening rechts. Over het woonhuis schrijft Van Laar: 'Van deszelfs Rhijnen-zijden, heeft men een schoon gezicht op die druk bevaren Rivier en op een nabijgelegen Dorp²⁶, 't welk, aan de andere zijde, aangenaam afgewisseld wordt door de passage over den gemeenen weg, en door het gezicht op den weg aangelegden partij'. De plaats zelf strekte zich verder uit naar het zuiden, waar zich twee broeibakken en nog (minstens) drie tuinhuisjes bevonden. Aan de andere kant van de weg bevond zich de overtuin; die werd overigens geplaagd door ongelukkig gesitueerd landbezit van de buurman en een eigenhandig, pal voor het huis, in de zichttas aangelegde moestuin. Deze lag wel ver genoeg van het huis om ruimte over te laten voor

²⁵Oldenburger, a.w., 'De tuinplattegronden...', blz. 36.

²⁶Dit was Oudshoorn. Ietsje rechts van de kerk kon men het al eerdergenoemde Rijnoord zien liggen.

een vijverpartijtje waarop men uitzicht had. Het resultaat van beide factoren was een uitermate grillig gevormd terrein. Vlakbij de vijver, achter het bosje, bevond zich (E) 'Eene Stalling, voor Koeijen en Schaapen, met een daarbij staande hooiberg, verbeeldende eene boerderij'. Dit ornamentale landmanshoevetje is mogelijk hetzelfde als het "Landelijk Huisje" dat op plaat LXXXVI in het *Magazijn* voorkomt. Het is een boerenwoninkje van Zuidhollandse snit; net als bij andere gelijksoortige ornamenten, zoals de 'oudmannen boeren Herberg' (plaat LXXIX) leunt hier een een plattelandsbewoner over het onderdeurtje. De rest van de geveldecoratie geeft evenals deze landman een nogal statische indruk; een kat en een hond lijken wel op de muur geschilderd. 'Ik heb het doen plaatzen aan het einde van een Stukje bouwland, dat in een Bosch gespaard is, bezet met eenig Koren, Aardappelen, of andere Veldvruchten, waar het eene goede werking doet' aldus Van Laar. Inderdaad zien we dat het huisje op Raadwijk aan de rand van een open plek in het bos is gesitueerd, in de buurt van (F en G) 'Twee stukjes Moesland'. Tevens komt op beide platen een achthoekige hooiberg voor. Echter, de gevel van het bouwsel is wel in spiegelbeeld getekend; het aanbouwje links op plaat LXXXVI is op de plattegrond aan de rechterzijde van het huisje aangegeven. Toch moet het hier wel om hetzelfde bouwwerk gaan; de rest van de *setting*, met rechts de hooiberg en voor het geheel een watertje, komt met de plaat van Raadwijk overeen. Van Laar beeldde het tuinornament af zoals het zich van de openbare weg aan de passant vertoonde. Hiermee hebben we dan een afbeelding te pakken van het enige tuinornament waarvan zonder twijfel gezegd kan worden, dat het door Van Laar is ontworpen en dat tevens is gelokaliseerd.

Het terrein liep om de moestuin heen ver door naar achteren; de vijver liep mee en verbreedde zich op het smalste stuk van het terrein tot een kommetje, om daarna in afgeslanke vorm door te slingeren als beekje. Helemaal achterin het park stond een gebouwje, vlakbij de beek. Uit de moeilijk leesbare krabbel in de OAT kan opgemaakt worden, dat het een menagerie was, mogelijk een ornamenteel schapenstalletje of iets dergelijks. Over de padenstructuur in dit parkgedeelte is niets bekend, behalve dat het een slingeraanleg geweest moet zijn. Het kadastrale minuutplan laat overigens zien dat het sierboerderijtje bij het huis vervangen is door een menagerie met een ovale kom.

Uit de bewoningsgeschiedenis is wellicht een datering van de genoemde aanleg te destilleren. In 1799 was aldaar op 77-jarige leeftijd de bewoner, predikant Petrus Theodorus Couperus, overleden. Nadat zijn weduwe om de een of andere reden onder curatele was gesteld, kwam Raadwijk in 1801 in handen van Adam Stratenus. Hij overleed op de buitenplaats op 20 december 1807. Tussen deze twee jaartallen moet de tuin aangelegd zijn. Een nadere precisering is erg moeilijk te geven, maar kan voorlopig op circa 1803 gesteld worden²⁷

²⁷Hier past een opmerking terzijde over de volgorde, waarin de plaatjes door Van Laar zijn gemaakt en verzameld. Zoals in de tekst gesteld, kan de aanleg van Nieuw Brittenrust circa

Na enkele eigendomswisselingen kwam Raadwijk in 1836 in bezit van Jan Willem van Musschenbroek. Hij herbouwde het huis; over de kostbaarheid hiervan deden nog aan het begin van deze eeuw de verhalen de ronde. Zo zou er onder meer een balzaal met een verende vloer geweest zijn. In 1851, drie jaar na zijn verhuizing naar de Voorschotense buitenplaats Berbice, verkocht Van Musschenbroek zijn bezitting aan Jan Kleyn. Die vertrok met zijn gade al een jaar later naar Haarlem, waarna het buiten in 1853 of 1854 werd gesloopt²⁸.

Met deze gegevens hebben we wederom een paar troeven in handen die van nut kunnen zijn bij een diepergaande bestudering van het *Magazijn van Tuin-Sieraaden*. Gezien het voorgaande kan gesteld worden dat de tuin van Nieuw Brittenrust mogelijk, en die van Raadwijk vrijwel zeker, door van Laar zelf zijn ontworpen en gerealiseerd. Of hij ook alle niet werkelijk bestaande modeltuinen zelf heeft verzonnen is niet zeker²⁹. Bij verder onderzoek kunnen er misschien nog wel meer werken van van Laar gevonden worden. Hierop alvast vooruitlopend, kunnen we de aandacht vestigen op de buitenplaats Rijnlust, westelijk van Oudshoorn, aan de noordoever van de Rijn. De bebouwing en de vijverpartij zijn aangegeven op de kadastrale minuut van de gemeente Koudekerk, sectie A genaamd Honsdorp, opgemeten in 1829. Volgens Regt is dit buitentje aangelegd omstreeks 1810, door een mevrouw Kalkhoven³⁰. Hoewel op de kaart het padenpatroon niet is getekend, vormt de vijver, samen met de datering, toch voldoende grond voor nominatie op de *oeuvrelijst* van Gijsbert van Laar. Met name de compositie aan de weg lijkt overgenomen te zijn van van die op het naburige Rijn Noord. Zolang we niet beschikken over een nauwkeuriger plattegrond, blijft een toeschrijving giswerk, maar gelet op de vermelde argumenten, durven we het risico wel aan.

1803 gedateerd worden; deze tuin staat betrekkelijk vooraan in het boek. Ter Hooge, tot stand gekomen in of kort na 1806, staat vrijwel achterin. Het is voorts bekend dat het *Magazijn van Tuin-sieraaden* als periodiek verscheen. geconcludeerd kan dan worden, dat Van Laar voor wat betreft de werkelijk aangelegde tuinen zijn lezers van actuele informatie voorzag; kort na de verwezenlijking werden de objecten in het verzamelwerk gepresenteerd, wat betekent dat ze in min of meer chronologische volgorde van aanleg in het *Magazijn* staan. Of hetzelfde ook geldt voor de modeltuinen en de tuingebouwen, is niet bekend. Met betrekking tot de tuinhuisjes moet nog opgemerkt worden dat Van Laar ongeveer de helft van zijn modellen heeft overgenomen uit een ander voorbeeldenboek, namelijk het *Ideen-Magazin für Liebhaber von Garten und Englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern* van J.G. Grohmann en F.G. Baumgärtner, verschenen te Leipzig in 49 afleveringen tussen 1796 en 1806, later voortgezet als *Neues Ideen-Magazin...*, van 1806 tot 1811; zie Meulenkamp, a.w., 134. Het is nog niet onderzocht uit welke afleveringen en in welke volgorde Van Laar de voorbeelden uit deze serie kopiëerde.

Diepgaander speurwerk verdient aanbeveling.

²⁸Regt, a.w., blz. 184-187.

²⁹Een vergelijking tussen de hier besproken plattegronden en de modeltuinen, met daarbij een toetsing van beide aan de kenmerken die Carla Oldenburger noemt (a.w., Groen, blz. 37), steunt de veronderstelling dat de laatstgenoemde categorie nagenoeg geheel Van Laars eigen werk is. Hoeveel van de werkelijk aangelegde tuinen hij heeft verzorgd, is niet duidelijk. Dat Van Laar door anderen gemaakte *Anlagen* opnam, blijkt uit de geschiedenis van Ter Hooge bij Middelburg. Zie M. van den Broeke, 'De tuin van kasteel Ter Hooge en de tuinarchitect Pieter Schuppens', *Cascade, Bulletin voor Tuinhistorie*, jrg. 3 (1994), nr. 1/2, blz. 11-17.

³⁰Regt, a.w., blz. 212, 213.

De voorgestelde methode van sorteren en vergelijken van de tuinplattegronden in het *Magazijn* met kadastrale minuutplans heeft resultaat opgeleverd. Hopelijk spoort dit aan tot nog meer speurwerk, zodat we op den duur een compleet beeld kunnen vormen van de herkomst van Van Laars modellen.